

कृषि क्षेत्रको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण दिग्दर्शन, २०६५

नेपाल सरकार
कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय
लैङ्गिक समता तथा वातावरण महाशाखा
सिंहदरवार, काठमाडौं

२०६५

विषय सूची

सिं.नं.	विवरण	पेज नं.
१.	परिचय	१
	१.१ भूमिका	१
	१.२ नेपालमा वातावरणीय मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास	१
	१.३ वातावरण कानूनको प्रावधान	२
	१.४ दिग्दर्शनको आवश्यकता	२
	१.५ दिग्दर्शनको उद्देश्य	३
	१.६ दिग्दर्शन तयार गर्ने विधि	३
	१.७ दिग्दर्शनको प्रयोग	३
	१.८ प्रस्तावको छनौट र वर्गीकरण	३
	१.९ प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न स्वीकृति	४
	१.१० दण्ड सजाय	४
	१.११ सजाय गर्ने निकाय	४
२.	प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको लागि कार्यसूची	५
	२.१ कार्यसूचीमा राखिनु पर्ने कुराहरु	५
	२.२ कार्यसूचीको रूपरेखा	५
	२.३ कार्यसूचीको स्वीकृति प्रक्रिया	८
३.	प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन	१०
	३.१ प्रतिवेदनमा रहनु पर्ने कुराहरु	१०
	३.२ प्रतिवेदनको रूप रेखा	१०
	३.३ स्वीकृतिकालागि प्रतिवेदनमा समावेश हुनुपर्ने सामग्रीहरु	२०
	३.४ प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको स्वीकृति प्रक्रिया	२१
	परिशिष्टहरु	२२
१	कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने प्रस्तावहरु	२२
२	प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको कार्यसूचीको ढाँचा	२३
३	सिफारिसको ढाँचा	२४
४	प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्दा खुलाउनु पर्ने कुराहरु	२५
५	वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७ (२) सँग सम्बन्धित सूचना टाँसेको मुचुल्काको ढाँचा	२७
६	वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७ (२) सँग सम्बन्धित सूचनाको ढाँचा	२८

१. परिचय

१.१ भूमिका

उपलब्ध प्राकृतिक स्रोतहरूको सही उपयोग गरी भविष्यमा पनि तिनीहरूको आवश्यकता र वातावरणीय बहन क्षमतामा कमि आउन नदिने गरी सन्तुलित उपयोग गर्नु नै वातावरण व्यवस्थापनको मुख्य उद्देश्य हो । विभिन्न विकास योजनामा आयोजनाका विभिन्न अवस्था (Stages) मा वातावरणीय परिस्थितिलाई बढी ध्यान दिनु परेको कारण आर्थिक-सामाजिक विकासको गति ढिलो भयो वा देशको विकासमा अवरोध भयो भन्ने ठान्नु मनासिव हुँदैन । कुनै पनि प्रस्तावित आयोजना संचालन हुने क्षेत्रको उत्कृष्ट वातावरणीय व्यवस्थापनको लागि विस्तृत एवं भरपूर वातावरणीय अभिलेख अत्यावश्यक हुन्छ र यस्तो अभिलेखमा त्यस वातावरणको विस्तृत विवरण एवं वर्णन (भौतिक-रासायनिक, जैविक, आर्थिक-सामाजिक तथा सांस्कृतिक वातावरण) भएको हुनु पर्दछ । नेपाल जस्तो कृषि प्रधान मुलुकको आर्थिक विकासको मुख्य आधार नै कृषि क्षेत्र हो र कृषिसँग सम्बन्धित विभिन्न कृषिकलापहरु वातावरणीय पक्षसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्दछन् । दीगो रूपमा कृषि उत्पादन बढाउन वातावरणीय स्रोतहरूको उचित र सन्तुलित प्रयोग गर्नु पर्दछ । माटो, वन-जंगल, कृषि भूमि, चरन क्षेत्र, पानी जस्ता प्राकृतिक स्रोतहरूको उचित उपयोगका साथै रासायनिक मल, कीटनाशक विषादी र अन्य उत्पादन साधनहरूको उपयुक्त प्रयोगले कृषि क्षेत्रको उत्पादन र उत्पादकत्वमा प्रतिकूल असर पर्न दिदैन । तर आजको बढ्दो जनसंख्याको चाप, कृषिमा औद्योगिकरणको प्रभाव र विभिन्न किसिमका मानव क्रियाकलापहरूले कृषि क्षेत्र लगायत वातावरण एवं पर्यावरणका विभिन्न पक्षहरूमा प्रतिकूल असर परेको र यस्ता प्रतिकूल असरहरूको मात्रा बढ्दै गइरहने हो भने भावी पुस्ताले उपयोग गर्न नपाउने गरी प्राकृतिक स्रोतहरूमा न्हास आउनेछ ।

१.२ नेपालमा वातावरणीय मूल्याङ्कन प्रणालीको विकास

वातावरण व्यवस्थापनको महत्व, उपादेयता र आवश्यकताको महसुस हुन थाले पछि सन् १९७० देखि संयुक्त राज्य अमेरिकाले राष्ट्रिय वातावरणीय ऐन लागू गरी कुनै पनि विकास आयोजनाको कार्यान्वयन हुनु पूर्व वातावरणीय मूल्याङ्कन हुनुपर्ने प्रावधान राख्यो । वातावरण संरक्षणको क्षेत्रमा यस प्रणालीलाई निकै उपयोगी ठानी अन्य विकसित राष्ट्रहरूले पनि राष्ट्रिय नीति एवं कानूनमा समावेश गरी व्यापक प्रयोगमा ल्याए । सन् १९७०-८० को दशकदेखि वातावरण सम्बन्धी विभिन्न अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय तहका सम्मेलन, गोष्ठी, कार्यशाला तथा तालीम मार्फत यसलाई व्यापकता दिन र राष्ट्रहरूले आफ्ना नीति र कानूनमा यसलाई समावेश गर्न अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा नै आवाहन गर्न थालियो ।

नेपालमा पनि विकास कार्यक्रमहरू बढ्न थाले पछि यस्ता कार्यक्रमको कार्यान्वयन पूर्व वातावरणीय मूल्याङ्कन गर्ने परिपाटी शुरु भयो । शुरुमा दातृ संस्थाहरूको सहयोगमा संचालित विकास आयोजनाहरूको कार्यान्वयन हुनु पूर्व त्यस्ता आयोजनाबाट वातावरणका विभिन्न पक्षहरूमा पर्न सक्ने प्रभावको बारेमा मूल्याङ्कन गरी प्रतिकूल प्रभावलाई हटाउने वा न्यून गर्ने कार्य गर्नु पर्ने प्रावधान राखे अनुसार नेपालमा सन् १९८० को दशकबाट वातावरणीय मूल्याङ्कन गर्ने चलन शुरु भयो । विक्रम संवत् २०३८ साल तिर तात्कालीन वन तथा भू-संरक्षण मन्त्रालय, भू-तथा जलाधार संरक्षण विभाग अन्तर्गतको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन आयोजनाले

नेपालमा वातावरणीय मूल्याङ्कनलाई औजारको रूपमा सर्वप्रथम प्रयोगमा ल्यायो । राष्ट्रिय योजना आयोगको सचिवालयले कार्यान्वयन गरेको राष्ट्रिय संरक्षण रणनीति कार्यान्वयन आयोजनाले विकास कार्य योजना तथा व्यवस्थापकीय औजारको रूपमा यस प्रक्रियालाई विकसित गर्न सहयोग गर्‍यो । २०५६ जेष्ठमा स्वीकृत भएको बर्दिया जिल्लाको धधवार गाउँ विकास समितिको कुम्भर स्थित कपास विकास समितिको क्षेत्रमा म्याद नाघेका विषादी नष्ट गर्ने सम्बन्धी वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन (*EIA for Disposal of Obsolete Pesticides*) आधिकारिक रूपमा नेपालको कृषि क्षेत्रको पहिलो वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन हो । वातावरणीय मूल्याङ्कनको क्रम बढ्न थाले पछि आयोजनाका प्रस्तावक, पुनरावलोकनकर्ता एवं निर्णयकर्ताहरूलाई सहयोग पुऱ्याउन 'वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका'को आवश्यकता महसुस भएकोले विक्रम संवत् २०४७ सालमा यस किसिमको निर्देशिका तयार गर्ने कार्यको थालनी भयो । विक्रम संवत् २०५० देखि 'राष्ट्रिय वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका, २०५०' कार्यान्वयनमा आयो । यसै निर्देशिकाले निर्दिष्ट गरे अनुसार एवं वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को अधिनमा रही विभिन्न क्षेत्रहरूले आ-आफ्ना क्षेत्रसँग मेल खाने गरी क्षेत्रगत निर्देशिकाहरू तर्जुमा गरी कार्यान्वयनमा ल्याए । कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले कार्यान्वयनमा ल्याएको 'कृषि क्षेत्रको लागि वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका, २०६०' यसै किसिमको क्षेत्रगत निर्देशिका हो । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ ले आयोजनाको लागत र क्षमता हेरी प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । आयोजनाको लागत र क्षमता अनुसार के कस्तो वातावरणीय मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने हो सो नियमावलीको अनुसूची १ र २ मा सूचीकृत गरिएको छ । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ अनुसूची १ (ओ) र अनुसूची १ (औ) बमोजिम कृषि सम्बन्धी आयोजनाको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणकालागि यस दिग्दर्शनको अनुसरण गर्नु पर्दछ ।

१.३ वातावरण कानूनको प्रावधान

विक्रम संवत् २०५२ सालमा तात्कालीन जनसंख्या तथा वातावरण मन्त्रालयको स्थापना भए पछि वातावरण कानून (ऐन र नियमावली) को निर्माण भयो । विक्रम संवत् २०५४ साल असारबाट प्रारम्भ भएका वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४का आधारमा प्रस्तावहरूको स्तर हेरी प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरू तयार हुन थाले । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ मा उल्लेखित प्रावधानहरू अनुसार सो नियमावलीको अनुसूची १ (वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ३ सँग सम्बन्धित)मा समावेश भएका प्रस्तावहरू एवं आयोजनाहरूको लागि प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नु पर्ने हुन्छ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ अनुसार यस्ता प्रतिवेदनहरूको स्वीकृति सम्बन्धित निकाय (कृषि क्षेत्रको लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय)बाट हुने गर्दछ । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची ३ मा दिइएको ढाँचामा प्रस्तावकले प्रतिवेदनको कार्यसूची (*Terms of Reference*) तयार पारी पेश गर्नु पर्नेछ र सम्बन्धित निकायले पेश भए बमोजिम वा परिमार्जित रूपमा स्वीकृत गरी उक्त कार्यसूची प्रस्तावकलाई दिनु पर्दछ । स्वीकृत कार्यसूचीलाई आधार मानी वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची ५ मा दिइएको ढाँचामा प्रस्तावकले प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गरी स्वीकृतिको लागि कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयमा पेश गर्नु पर्दछ । मन्त्रालयको स्वीकृति पछि मात्र सो प्रस्ताव कार्यान्वयनमा ल्याइनु पर्दछ ।

१.४ दिग्दर्शनको आवश्यकता

नेपालको वातावरण सम्बन्धि कानूनले कुनै पनि आयोजनाको प्रस्ताव कार्यान्वयनमा ल्याउनु अगावै सो आयोजनाको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेकाले प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण वा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन प्रतिवेदन तयार गर्न दिग्दर्शनको आवश्यकता महसुस भएको छ । यस दिग्दर्शनले प्रस्तावकहरूलाई नेपालको वातावरण सम्बन्धी ऐन र नियमावली अनुसार वातावरणीय दृष्टिले गुणात्मक प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको कार्यसूची र प्रतिवेदन तयार गर्न सहयोग हुनेछ भन्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.५ दिग्दर्शनको उद्देश्य

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ र वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को आधारमा आयोजना प्रस्तावकले तयार गरी स्वीकृतिको लागि पेश गरेको कार्यसूची तथा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनलाई पुनरावलोकन गरी स्वीकृति प्रक्रियालाई सजिलो बनाउने उद्देश्यले यो दिग्दर्शन तयार गरिएको हो । यसबाट प्रस्तावकलाई प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको कार्यसूची तथा अन्तिम प्रतिवेदन निर्माण गर्न र मन्त्रालयलाई प्रस्तावकले पेश गरेको कार्यसूची तथा प्रतिवेदन कानून सम्मत र प्राविधिक दृष्टिले उचित भए नभएको हेर्न सहज हुनेछ ।

१.६ दिग्दर्शन तयार गर्ने विधि

कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयको लैङ्गिक समता तथा वातावरण महाशाखाको संयोजकत्वमा विभिन्न सरोकारवालाहरूको सहभागितामा अन्तरक्रिया गरी यो दिग्दर्शन तयार गरिएको छ ।

१.७ दिग्दर्शनको प्रयोग

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची १ मा उल्लेखित कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित आयोजनाहरू (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-१)को प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्दा कार्यसूची निर्माण (परिशिष्ट-२)बाट नै यस दिग्दर्शनको प्रयोग हुनेछ । आयोजना प्रस्तावक, कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय र यस अन्तर्गतका विभाग र जिल्लास्तरीय कार्यालयहरू, प्रस्तावसँग सम्बन्धित अन्य मन्त्रालय, विभाग र कार्यालयहरू, वातावरणीय मूल्याङ्कनमा संलग्न संस्था र परामर्शदाताहरू र वातावरणसँग सरोकार राख्ने समूह वा सर्वसाधारणले यस दिग्दर्शनको प्रयोग गर्नेछन् ।

१.८ प्रस्ताव छनौट र वर्गीकरण

कृषि विकास सम्बन्धी कुनै आयोजनाको वातावरणीय मूल्याङ्कन आवश्यक छ कि छैन, यदि छ भने कुन तहको वातावरणीय अध्ययन गर्नु पर्ने हो सो निक्कौलका लागि छनौट प्रक्रिया (Screening) अपनाउनु पर्ने हुन्छ । यस किसिमको निर्णय आयोजनाले प्रभाव पार्ने वातावरणीय क्षेत्रहरू र यस्ता प्रभावहरूको मूल्याङ्कन प्रकृतिमा निर्भर गर्दछ । विभिन्न क्षेत्रगत वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिकाहरू बिच प्रस्ताव छनौटका आधारहरूमा एक रूपता कायम होस् भन्नाका लागि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची १ र २ को अनुसरण हुनु पर्दछ ।

कुनै आयोजनाका लागि वातावरणीय मूल्याङ्कन आवश्यक भए नभएको कुरा निश्चित नभएको अवस्थामा सो आयोजनाको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा उल्लेखनीय प्रभाव पर्छ वा पर्दैन र यस्तो प्रभावलाई कुनै उपायद्वारा हटाउन सकिन्छ वा सकिदैन भन्ने सम्बन्धमा जानकारी प्राप्त गर्न प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नु पर्दछ । यस अवस्थामा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण बढी विश्लेषणात्मक र सम्भावित वातावरणीय प्रभावलाई स्पष्ट पार्ने हुनु पर्दछ । प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणले आयोजनाबाट उत्पन्न हुन सक्ने वातावरणीय समस्याहरू समाधान गर्न ठोस उपायहरू यकिन गरेको अवस्थामा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्दैन । यस प्रक्रियाले प्रस्तावक र निर्णयकर्तालाई प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने सक्ने प्रभावहरू बारे प्रारम्भिक जानकारी प्रस्ताव कार्यान्वयन पूर्व नै प्राप्त हुने हुँदा समय र लगानीको बचत साथै निर्णय प्रक्रिया सरल र छिटो हुन जान्छ ।

१.९ प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न स्वीकृति

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची १ औ र अ: (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-१) अनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण सम्बन्धी प्रस्ताव छनौट गरी कार्यान्वयनका लागि स्वीकृति दिने कार्य कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले गर्दछ । वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ६ (१) बमोजिम कुनै प्रस्ताव प्राप्त भएमा सो प्रस्तावका साथ संलग्न प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको अध्ययनबाट यस्तो प्रस्तावले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने नदेखिएमा, दफा (२) बमोजिम यस्तो प्रस्तावको वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन गर्नु पर्ने नदेखिएमा र दफा (६) बमोजिम वातावरणमा पर्ने उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभावलाई कम वा नियन्त्रण गर्न सकिने देखिएमा प्रस्तावकलाई आवश्यक शर्तहरू तोकी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले सो प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न स्वीकृति दिन सक्दछ ।

१.१० दण्ड सजाय

वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा १८ (१) अनुसार उक्त ऐनको दफा ६ बमोजिम प्रस्ताव स्वीकृत नगराई वा स्वीकृत प्रस्ताव विपरीत कुनै कार्य गरेमा तोकिएको अधिकारीले त्यस्तो कार्य तुरुन्त बन्द गराउन सक्नेछ र त्यस्तो कार्य कुनै व्यक्ति वा संस्थाले गरेको भए निजलाई कसूरको मात्रा हेरी एक लाख रुपैया सम्म जरिवाना गर्न सक्नेछ ।

१.११ सजाय गर्ने निकाय

कुनै व्यक्ति वा संस्थाले वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३ को दफा ४ बमोजिम प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण सम्बन्धी प्रस्ताव स्वीकृत नगराई कुनै कार्य गरेमा ऐनको दफा १८ को उपदफा (१) बमोजिम सजाय गर्ने अधिकारी सम्बन्धित निकाय हुने छ भनी वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ४८(१)मा स्पष्ट लेखिएको आधारमा कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्तावको हकमा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय सजाय गर्ने निकाय हुनेछ ।

२. प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको लागि कार्यसूची

२.१ कार्यसूचीमा राखिनु पर्ने कुराहरु

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ५ अनुसार सोही नियमावलीको अनुसूची ३ (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-२)मा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्नको लागि कार्यसूचीको ढाँचा दिइएको छ । उक्त ढाँचा अनुसार प्रस्तावकले कार्यसूची तयार गरी स्वीकृतिको लागि सम्बन्धित निकाय (कृषि क्षेत्रको हकमा जिल्ला कृषि विकास/पशुसेवा कार्यालय मार्फत कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय) मा पेश गर्नु पर्नेछ र बुँदागत गत रुपमा निम्नानुसार कार्यसूची तयार गर्नु पर्नेछ ।

२.२ कार्यसूचीको रुपरेखा

१. प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना

प्रस्तावकको नाम, पत्राचार गर्ने पूर्ण ठेगाना सहित टेलिफोन, फ्याक्स र इमेल दिनु पर्नेछ । प्रतिवेदन तयारीका लागि परामर्शदाता संस्था वा व्यक्तिको सहयोग लिइएको भए उक्त संस्था वा व्यक्तिको पनि ठेगाना, सम्पर्क फोन, फ्याक्स, इमेल आदि खुलाउनु पर्नेछ ।

२. प्रस्ताव

क) प्रस्तावको सामान्य परिचय : प्रस्तावको पृष्ठभूमि, उपादेयता र उद्देश्य सहित कहाँ, के, कसरी, कसले, कस्ता कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित कार्यक्रमहरु कार्यान्वयन गर्ने हो सो को बारेमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

ख) प्रस्तावको सान्दर्भिकता : प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा कुन नीति, ऐन, नियम, निर्देशिका तथा परिपत्र अनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गरी कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयबाट स्वीकृत गराई प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्नु पर्ने हो प्रष्ट उल्लेख हुनु पर्नेछ । कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित यस्ता प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा राष्ट्रिय अर्थतन्त्र, गरिवी निवारण, कृषि क्षेत्रको वातावरण-मैत्री एवं सन्तुलित विकास र प्राकृतिक स्रोतहरुको संरक्षण, व्यवस्थापन तथा दीगो उपयोगमा पर्न सक्ने प्रभाव बारे उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

३. प्रतिवेदन तयारी विधि

कार्यसूचीको प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने स्थान विशेषको आधारभूत सूचना र जानकारी के कसरी सङ्कलन गरिने हो, प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावहरुको आँकलन सही रुपमा गर्न अपनाउनु पर्ने विधिहरु र संकलित सूचना तथा तथ्याङ्कको विश्लेषण गर्ने विधिहरु बारे प्रष्ट उल्लेख हुनु पर्नेछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने स्थान अनुसार यस्ता विधिहरु फरक हुन सक्नेछन् । प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको भौतिक, जैविक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक अवस्था बारे सूचना तथा जानकारी सङ्कलन गर्न निम्नानुसार विभिन्न विधिहरु प्रयोग गर्न सकिनेछ ।

- क) प्रकाशित/अप्रकाशित सामग्री तथा नक्शाहरुको अध्ययन र पुनरावलोकन
- ख) चेकलिष्ट, प्रश्नावली, छलफल तथा अन्तरक्रियाको प्रयोगबाट सूचना सङ्कलन
- ग) हावा, माटो, पानी आदिको नमूना सङ्कलन र प्रयोगशालामा विश्लेषण

४. नीति, ऐन, नियम तथा निर्देशिका पुनरावलोकन

कृषि क्षेत्रको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रस्तावको प्रकृति अनुसार सम्बन्धित नीति, ऐन, नियम तथा निर्देशिकाहरुको पुनरावलोकन गरिनुपर्ने हुन्छ । पुनरावलोकन गर्नुको उद्देश्य प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा कुनै नीति, कानून, रणनीति, मापदण्ड वा निर्देशिकाले बाधा अड्चन पार्न सक्छ कि भन्ने विषयमा अग्रिम जानकारी पाउनु हो । यसरी बाधा अड्चन देखिएमा प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न मिल्ने वा नमिल्ने र कार्यान्वयनका लागि समयमै बाधा अड्चन कसरी फुकाउन सकिन्छ भन्ने बारे निर्णयकर्तालाई जानकारी दिन पनि यस्ता संयन्त्रहरुको पुनरावलोकन गर्नु पर्ने हुन्छ । तसर्थ कार्यसूचीमा नै यस बारे स्पष्ट उल्लेख हुनुपर्नेछ ।

कृषि क्षेत्रको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रस्तावको प्रकृति र त्यससँग सम्बन्धित क्षेत्र अनुसार पुनरावलोकन गरिनु पर्ने केहि नीति, नियम र निर्देशिकाहरु निम्नानुसार छन् ।

- क) नीति तथा रणनीति : कृषि तथा वातावरण सम्बन्धी क्षेत्रगत तथा आवधिक योजनाहरु, नेपाल जैविक विविधता रणनीति (२०५९), दीर्घकालिन कृषि योजना (२०५४), राष्ट्रिय कृषि नीति (२०६१), राष्ट्रिय मल नीति (२०५८), कृषि जैविक विविधता नीति (२०६३) र औद्योगिक व्यवसाय नीति (२०४९) ।
- ख) कानून : जस्तै श्रम ऐन (२०४९), जीव नाशक विषादी ऐन (२०४८) तथा नियमावली (२०५०), वातावरण संरक्षण ऐन (२०५३) तथा नियमावली (२०५४), भू-तथा जलाधार संरक्षण ऐन (२०३९) तथा नियमावली (२०४२) र औद्योगिक ऐन (२०४९) ।
- ग) निर्देशिका : कृषि क्षेत्रको लागि वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका (२०६०), राष्ट्रिय वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका (२०५०) र औद्योगिक क्षेत्रको लागि वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका (२०५१) ।

५. प्रतिवेदन तयार गर्दा लाग्ने समय र अनुमानित बजेट

प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्नको लागि लाग्ने अवधि, कार्य तालिका, अनुमानित बजेट एवं विज्ञता र संख्या समेत खुल्ने गरी आवश्यक पर्ने जनशक्ति कार्यसूचीमा समावेश गर्नु पर्ने हुन्छ ।

६. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने खास प्रभाव

प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावको वास्तविक पहिचान एवं आँकलन गर्नु नै वातावरणीय मूल्याङ्कनको मुख्य उद्देश्य हो । भौतिक, जैविक, सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक रुपमा वातावरणमा पर्न सक्ने प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष प्रभावहरु अनुकूल वा प्रतिकूल दुवै हुन

सकदछन् । प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा नसोचिएका प्रभावहरु पनि भविष्यमा उल्लेखनीय हुन सकदछन् । साथै स्थलगत रुपमा सङ्कलन गरिने गुणस्तरीय तथ्याङ्कबाट यस्ता प्रभावहरुको सही पहिचान र आँकलन गर्न सहयोग हुने भएकाले कार्यसूची निर्माण गर्दा नै यस विषयमा विशेष ध्यान दिईनु पर्दछ । यस्ता पक्षहरुलाई प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा राम्रोसंग समेट्न पहिचान र आँकलन गरिनुपर्ने महत्वपूर्ण प्रभावहरु बारे कार्यसूचीमा उल्लेख हुनु पर्दछ । प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणका लागि क्षेत्र निर्धारण प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्ने प्रावधान छैन । ता पनि वातावरणका निम्नानुसार क्षेत्रमा पर्न सक्ने प्रभावहरुको पहिचान गरी तत् सम्बन्धी उठ्न सक्ने सवालहरुको समाधान खोज्नु पर्ने भएकाले यस्ता सवाल र प्रभावहरुको उचित विश्लेषण गर्न विशेष ध्यानपूर्वक कार्यसूचीमा नै समावेश गरिनु पर्दछ ।

क) भौतिक-रसायनिक प्रभावहरु :

प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको भू-वनोट, जलवायु, भूगर्भ, माटो, भू-उपयोग, जलस्रोत, वायुमण्डल र ध्वनीमा पर्न सक्ने प्रभाव ।

ख) जैविक प्रभावहरु :

वन-क्षेत्र र त्यहाँ पाइने वन्यस्रोत जस्तै वोटविरुवा, जीवजन्तु र तिनका प्रजाती र कृषि पारिस्थिकीय प्रणालीमा पर्न सक्ने प्रभाव ।

ग) सामाजिक-आर्थिक प्रभावहरु :

प्रस्ताव कार्यान्वयन क्षेत्रको बासिन्दा, जातजाती, जनघनत्व, लैङ्गिक समता, आधारभूत भौतिक संरचना, भू-दृश्य, आर्थिक कृयाकलाप (कृषि, पशुपालन, पर्यटन र उद्योग-व्यवसाय) र शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी र विद्युत वितरण जस्ता सामाजिक सेवाको उपलब्धतामा पर्न सक्ने प्रभाव ।

घ) सांस्कृतिक प्रभावहरु :

प्रस्ताव कार्यान्वयन क्षेत्रका धार्मिक सांस्कृतिक महत्वका अनुष्ठानहरुमा पर्न सक्ने प्रभाव ।

प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयारीमा सघाउ पुग्ने गरी प्रस्ताव कार्यान्वयनको निर्माण (Construction) र संचालन (Operation) दुवै अवस्थामा हुने प्रभावहरुको छुट्टा छुट्टै पहिचान/आँकलन हुने गरी कार्यसूची तयार गर्नु पर्दछ ।

७. प्रस्ताव कार्यान्वयनका विकल्पहरु

क) डिजाइन

ख) आयोजना स्थल

ग) प्रविधि र सञ्चालन विधि, समय तालिका, प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ

८. प्रस्ताव कार्यान्वयनका विकल्पहरु

प्रस्ताव कार्यान्वयनको उत्तम विकल्प पहिचान गर्न वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची ३ (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-२) को बुँदा ७ मा उल्लेख भएका आयोजनागत विषयवस्तुहरु (डिजाइन, स्थल, प्रविधि र सञ्चालन-विधि, समय-तालिका, प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ) का उपयुक्त विकल्पहरु समेटिने गरी कार्यसूची तयार गरिनु पर्दछ ।

९. प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने प्रभावको रोकथामका कुराहरु

प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्न सक्ने भनी पहिचान गरिएका र उल्लेखनीय भनी मूल्याङ्कन गरिएका हरेक प्रभावको उचित रोकथामका उपायहरु प्रष्ट खुलाइनु पर्ने हुन्छ । यस क्रममा अनुकूल प्रभावलाई बढाउने एवं प्रतिकूल प्रभावलाई न्यून गर्ने उपायहरु सुभाव स्वरूप प्रस्तुत गरिनुका साथै प्रतिकूल प्रभावहरुको उचित वर्गीकरण (हटाउने, न्यून गर्ने तथा क्षतिपूर्ति दिने) गरिनु पर्ने हुन्छ । तसर्थ प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयारीका यस्ता पक्षहरुमा सहयोग पुग्ने गरी कार्यसूची तयार गरिनु पर्दछ ।

१०. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अनुगमन गर्नु पर्ने कुराहरु

प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा अनुकूल/प्रतिकूल कस्तो प्रभाव परेको छ र वातावरण संरक्षणका लागि प्रस्ताव गरिएका उपायहरुको उचित कार्यान्वयन भए नभएको हेर्न वातावरणीय अनुगमन गर्नु पर्दछ । यस्तो अनुगमन प्रस्ताव कार्यान्वयनको निर्माण तथा संचालन अवस्था (construction and operational phases)मा गरिन्छ । प्रस्तावको कार्ययोजना बनाउँदा नै सुनिश्चित गरी कुन कुन अनुगमन कहिले, कहाँ, कसरी र कसले गर्ने र त्यसको लागि कति खर्च लाग्ने भन्ने बारे प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा खुलाउनु पर्ने भएकाले सोही अनुरूप कार्यसूचीमा पनि उल्लेख हुनुपर्दछ । वातावरणीय अनुगमन गर्ने सूचक, अनुगमन गर्ने विधि, प्रस्तावको तर्फबाट आर्थिक प्रतिवद्धता तथा अनुगमनमा संलग्न हुने वा अनुगमन गर्ने निकायको कार्य समेत प्रतिवेदनमा आउने कार्यसूची तयार गरिनु पर्दछ ।

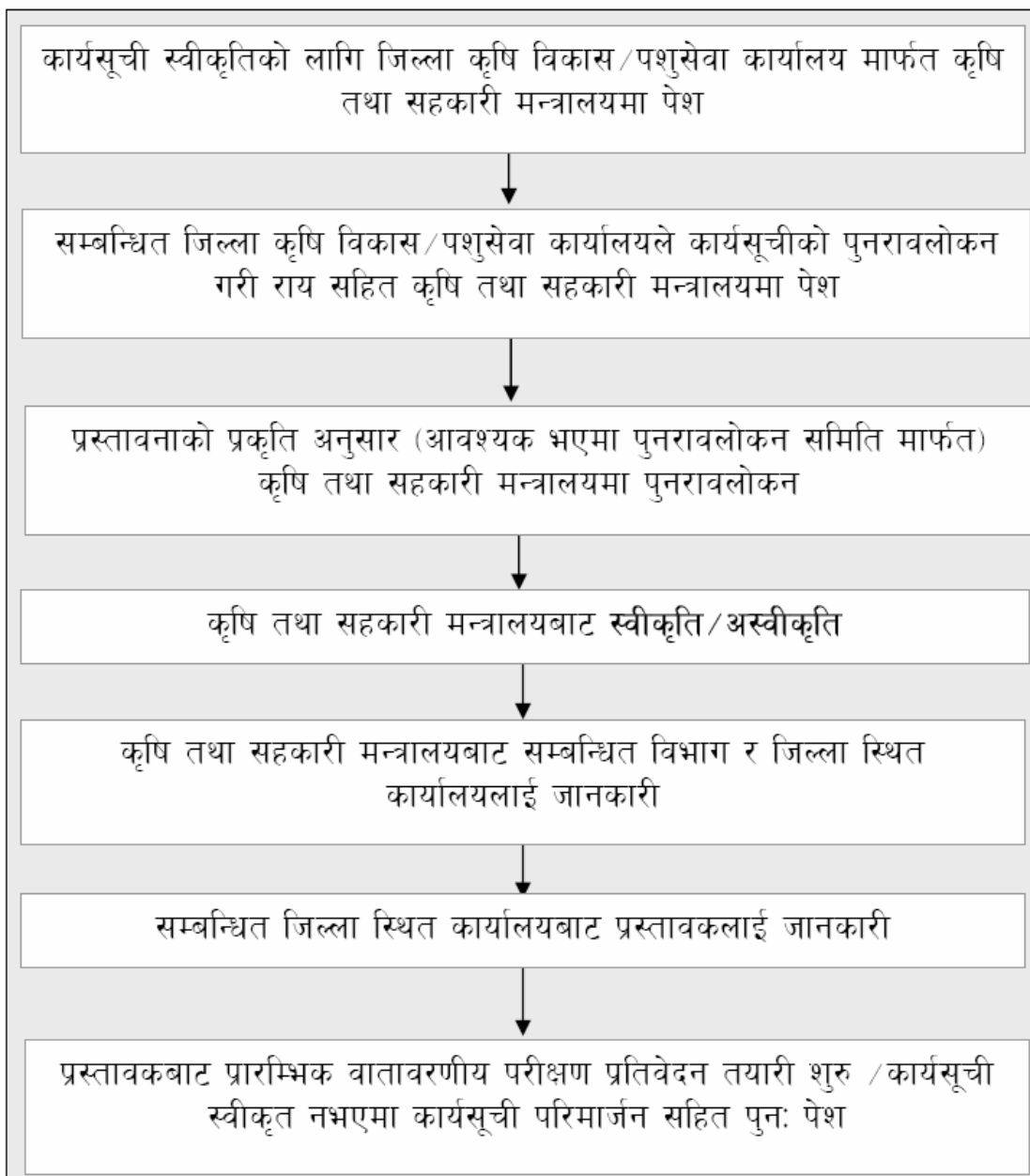
११. अन्य आवश्यक कुराहरु

प्रस्ताव सम्बन्धी अन्य आवश्यक कुराहरु, जुन माथि उल्लेखित शीर्षकहरु अन्तर्गत परेका छैनन्, तिनलाई यहाँ उल्लेख गरी कार्यसूचीलाई पूर्णता दिईनु पर्दछ । उदाहरणका लागि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूचि ३ (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट १) अनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयारी पूर्व कार्य क्षेत्र निर्धारण गर्नुपर्ने व्यवस्था नियमावलीको पहिलो संशोधनबाट हटाईएकोले स्पष्ट रूपमा कार्य क्षेत्र तोकिनु पर्ने प्रकृतिका प्रारम्भिक वातावरणीय अध्ययनका सम्बन्धमा यसै उप-शीर्षक अन्तर्गत स्पष्ट गर्न सकिनेछ ।

यसका अलावा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्दा पुनरावलोकन गरिएका सन्दर्भ सामग्रीहरु लगायत परिशिष्टमा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको स्थलगत जानकारी, तथ्याङ्क, सान्दर्भिक नक्शाहरु (भू-उपयोग, वानस्पतिक, आदि), आयोजनाको चित्र (स्केच), वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७(२) मा उल्लेख भए अनुसार प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका, जिल्ला विकास समिति कार्यालय, आयोजना वरपर रहेका सार्वजनिक संस्थाहरु जस्तै: विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था वा अन्य संस्थाहरुमा टाँसेको सूचना र सूचना टाँस गरेको मुचुल्काको प्रति, वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७ (२) अनुसार वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन बारेमा राष्ट्रिय दैनिक समाचार पत्रमा प्रकाशित प्रस्ताव सम्बन्धी पन्ध्र दिने सूचनाको प्रति र प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सिफारिस पत्रको प्रति (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-३ अनुसार) पनि समावेश गरिनु पर्ने भएकाले यस्ता विषयहरुलाई पनि ख्याल गरी कार्यसूची तयार गरिनु पर्दछ ।

२.३ कार्यसूचीको स्वीकृति प्रक्रिया

प्रस्तावकले तयार गरेका कार्यसूची सम्बन्धित मन्त्रालय समक्ष स्वीकृतिको लागि पेश गरी प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्नु पूर्व स्वीकृत गराउनु पर्नेछ । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ५ मा उल्लेख भए अनुसार कृषि क्षेत्र सम्बन्धी प्रस्तावको हकमा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयमा पेश गर्नु पर्नेछ । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची १(ओ) (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-१)मा उल्लेख गरिएका प्रस्तावहरूको कार्यसूचीको निर्णय प्रक्रिया देहाय बमोजिम हुनेछ ।

३. प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन

प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन भन्नाले कुनै प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा त्यसले वातावरणमा उल्लेखनीय प्रतिकूल प्रभाव पार्ने-नपार्ने, त्यस्तो प्रभावलाई कुनै उपायद्वारा हटाउन वा कम गर्न सकिने-नसकिने सम्बन्धमा यकीन गर्न तयार गरिने विश्लेषणात्मक अध्ययन तथा मूल्याङ्कन सम्बन्धी प्रतिवेदन सम्झनु पर्छ (वातावरण संरक्षण ऐन, २०५३)। प्रस्तावकले वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ५ बमोजिम स्वीकृत भएको कार्यसूचीको आधारमा नियमावली, २०५४को अनुसूची-५ (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-४) बमोजिमको ढाँचामा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्नेछ। यस बमोजिमको मस्यौदा प्रतिवेदन तयार भई सके पछि प्रस्तावकले प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका, जिल्ला विकास समिति र सरोकारवाला व्यक्ति/संस्थालाई प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावको सम्बन्धमा १५ (पन्ध्र) दिनभित्र लिखित राय सुझाव पेश गर्न भनी सूचित गर्नका लागि सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिका, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, विद्यालय, अस्पताल र स्वास्थ्य केन्द्रमा सूचना टाँस गरी मुचुल्का तयार गर्नेछ (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-५)। सोही बमोजिमको पन्ध्र दिने सूचना (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-६) राष्ट्रिय स्तरको कुनै एक दैनिक समाचार पत्रमा समेत प्रकाशन गर्नु पर्नेछ। यसरी सूचना प्रकाशन भए पछि सो सम्बन्धमा कुनै राय सुझाव प्राप्त हुन आएमा सो राय सुझाव समेतलाई प्रतिवेदनमा समावेश गर्नु पर्नेछ।

३.१ प्रतिवेदनमा रहनु पर्ने कुराहरु

यस्तो प्रतिवेदनमा प्रस्तावको सारांश, किसिम, जडान क्षमता, प्रयोग हुने उर्जाको प्रकार, जनशक्ति, उत्पादन प्रक्रिया, प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ र उत्पादित वस्तु, प्रविधि तथा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको विस्तृत विवरण समावेश हुनु पर्दछ। प्रतिवेदनले मुख्य रूपमा प्रस्तावको कार्यान्वयन गर्दा उठ्न सक्ने सवालहरु र वातावरणका विविध क्षेत्रमा पर्न सक्ने प्रभावहरु पहिचान गर्नु पर्नेछ र प्रस्ताव कार्यान्वयन र संचालन हुँदा गरिनु पर्ने अनुगमनका विषयमा उल्लेख गर्नु पर्दछ।

३.२ प्रतिवेदनको रूप रेखा

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची ५ मा “प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्दा खुलाउनु पर्ने कुराहरु” भनी उल्लेख गरे बमोजिम (यस दिग्दर्शनको परिशिष्ट-४)का कुराहरु प्रतिवेदनमा समावेश गर्नु पर्दछ। स्वीकृत कार्यसूचीको आधारमा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रस्तावकले स्थलगत आधारभूत सूचना/जानकारी लगायत कानूनी प्रक्रिया पुऱ्याई निम्न ढाँचामा अन्तिम प्रतिवेदन तयार गर्नु पर्दछ।

१. प्रस्ताव शीर्षक, प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना
२. प्रतिवेदनको सारांश
३. प्रतिवेदनमा प्रयोग गरिएका छोटकरी शब्दहरु (Acronyms)
४. विषय सूची
५. प्रतिवेदनको परिचय

६. प्रतिवेदन तयार गर्दा अपनाइएको विधि
७. प्रस्तावसँग सम्बन्धित नीति, कानून, मापदण्ड, तथा संस्था
८. विद्यमान वातावरणीय अवस्था
९. प्रस्तावको विकल्प विश्लेषण
१०. वातावरणमा पर्ने प्रभावहरु तथा संरक्षणका उपायहरु
११. वातावरणीय अनुगमन
१२. निष्कर्ष तथा सुझाव
१३. सन्दर्भ सामग्री
१४. अनुसूचीहरु

१. प्रस्तावको शीर्षक, प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना : यस अन्तर्गत प्रस्तावको नाम वा शीर्षक प्रष्ट लेख्नु पर्नेछ । साथै प्रस्तावकको नाम, पत्राचार गर्ने पुरा ठेगाना (संभव भए सम्म टेलिफोन, फ्याक्स र इमेल सहित) दिनु पर्नेछ । प्रतिवेदनको शुरुमा नै उक्त प्रतिवेदन पेश गरिने निकायको नाम र ठेगाना पनि उल्लेख गरिनु पर्दछ । माथि उल्लेखित कुराहरुलाई प्रतिवेदनको शुरु पृष्ठमा निम्न ढाँचामा प्रस्तुत गर्न सकिने छ ।

..... (प्रस्तावको नाम) को
प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन

.....

प्रतिवेदन पेश गरिने निकाय:
कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय
लैङ्गिक समता तथा वातावरण महाशाखा
सिंहदरवार, काठमाडौं

प्रस्तावक*
(प्रस्तावकको नाम र ठेगाना)
(महिना, साल)

२. प्रतिवेदनको सारांश : प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको हरेक अध्यायका मुख्य-मुख्य कुराहरु समावेश गरी पाँच पृष्ठमा नबढाई सरोकारवाला र निर्णयकर्ताले बुझ्ने गरी सरल भाषामा प्रतिवेदनको पूर्ण पाठको सारांश लेख्नु पर्नेछ । अंग्रेजी भाषामा तयार गरिएको प्रतिवेदनमा सारांशलाई नेपाली भाषामा पनि प्रस्तुत हुनु पर्दछ ।

३. प्रतिवेदनमा प्रयोग गरिएका छोटकरी शब्दहरु (Acronyms): प्रतिवेदनमा प्रयोग भएका छोटकरी शब्दहरुलाई तिनको विस्तृत रूप सहित यस अन्तर्गत राख्नु पर्दछ ।

* वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ ले कुनै परामर्शदाता व्यक्ति वा संस्था भनी मान्यता नदिएको हालसम्मको परिप्रेक्ष्यमा यहाँ कुनै परामर्शदाता व्यक्ति वा संस्था लेख्नु पर्ने आवश्यकता छैन । यदि प्रतिवेदन तयार गर्दा त्यस्ता व्यक्ति वा संस्थाको सहयोग लिइएको खण्डमा भित्री पृष्ठमा सो कुरा उल्लेख गर्न सकिनेछ ।

४. विषय सूची : माथि 'प्रतिवेदनको रुपरेखा' मा उल्लेख भएका अध्यायहरु र ती अन्तर्गतका शीर्षक/उपशीर्षकहरुलाई पृष्ठ संख्या सहित विषय सूचीमा राख्नु पर्दछ । यसबाट पाठकलाई प्रतिवेदनले समावेश गरेका विषयगत पक्षहरु बारे सजिलै ज्ञान हुन्छ ।

५. प्रतिवेदनको परिचय : प्रतिवेदनको पहिलो अध्यायको रुपमा प्रस्तावसँग सम्बन्धित र स्थलगत रुपमा जानकारी दिने विविध प्रकारका सूचना समावेश गरी देहायका शीर्षक र उपशीर्षक अन्तर्गत रही यो अध्याय तयार गर्न सकिने छ ।

क) भूमिका : भूमिका विषय प्रवेश भएकाले प्रस्तावको बारेमा स्पष्ट जानकारी हुने गरी यस प्रकारको प्रस्तावको पृष्ठभूमि लगायत प्रस्ताव कार्यान्वयनको आवश्यकता तथा उपादेयता आदि कुराहरुलाई यस उपशीर्षक अन्तर्गत उल्लेख गर्नु पर्नेछ ।

ख) प्रस्तावक : वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ अनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्ने कार्य प्रस्तावकको भएकोले यस उपशीर्षकमा प्रस्तावकको बारेमा जानकारी दिनु पर्दछ । प्रस्तावकले प्रतिवेदन तयार गर्ने सिलसिलामा कुनै व्यक्ति वा संस्थासँग परामर्श सेवा लिएको रहेछ भने त्यस्ता व्यक्ति वा संस्थाको बारेमा पनि छोटकरी जानकारी दिन सकिनेछ ।

ग) प्रस्तावको विवरण : आयोजना (प्रस्ताव) को प्राविधिक, भौगोलिक तथा वातावरणीय पक्ष लगायत प्रस्तावित काम कारवाहीका बारेमा र आयोजनाका प्रत्येक चरणमा गरिने कार्यहरुको उद्देश्य, कार्यनीति तथा कार्यतालिका उल्लेख गर्नु पर्दछ । प्रतिवेदन हेर्ना साथ थाहा पाउने गरी प्रस्ताव अन्तर्गत कार्यान्वयन हुने मुख्य कार्यहरु उल्लेख गर्नु पर्दछ । प्रस्ताव निर्माण र संचालन हुने क्षेत्र नक्शामा उल्लेख गरी प्रस्तावले छुन सक्ने भौगोलिक क्षेत्र र सीमा पनि किटान गर्नु पर्दछ ।

घ) प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको उद्देश्य : प्रस्तावको कार्यान्वयन (निर्माण एवं संचालन) गर्दा सम्बन्धित क्षेत्रको भौतिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक एवं सांस्कृतिक वातावरणमा पर्न सक्ने अनुकूल तथा प्रतिकूल प्रभावहरुको पहिचान तथा आँकलन गरी त्यस्ता प्रभावको उल्लेखनीयता मूल्याङ्कन गर्ने र अनुकूल प्रभावलाई अधिकिकरण तथा प्रतिकूल प्रभावलाई न्यूनीकरण गर्ने उपायहरुको बारेमा सुझाव दिने उद्देश्यले प्रतिवेदन तयार गरिएको हो भन्ने कुरा प्रतिवेदनले स्पष्ट गर्न सक्नु पर्दछ । यसै गरी प्रस्तुत प्रतिवेदनले प्रस्ताव कार्यान्वयनको समयमा गर्नु पर्ने अनुगमनका सूचकहरु तथा अनुगमनको तालिका तयार गरी निर्णयकर्ता एवं सरोकारवालाहरुलाई पूर्व जानकारी दिन सक्नु पर्नेछ ।

ङ) अध्ययनको सीमा तथा सम्बन्धित अन्य कुराहरु : 'वातावरणीय मूल्याङ्कन' आयोजनागत रुपमा गरिने अध्ययन कार्य हो । यस किसिमको आयोजनाको अध्ययन सीमा (क्षेत्र)लाई स्पष्ट खुलाउनु पर्दछ । प्रस्तावको प्रकृति हेरी अध्ययनको सीमा (जस्तै भौगोलिक क्षेत्र) सानो वा ठूलो हुन सक्छ । अध्ययन सीमा तोकिएको खण्डमा प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको सही ढंगमा वस्तुगत र स्थलगत सूचना सङ्कलन हुने हुँदा वास्तविकतामा आधारित प्रतिवेदन तयार हुनजान्छ ।

६. प्रतिवेदन तयार गर्दा अपनाइएको विधि : प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा अवलम्बन गरिएका तरिका तथा विधि यहाँ उल्लेख गर्नु पर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको स्थलगत अध्ययन गर्दा वा अन्य सन्दर्भ सामग्री सङ्कलन /अध्ययन गर्दा कुन-कुन तरिका अपनाई वातावरणका विविध पक्ष (भौतिक, रासायनिक, भौगोलिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक एवं सांस्कृतिक)मा तथ्याङ्क सङ्कलन गरिएको हो, सबै विधिहरु प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्दछ । प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्दा वातावरणीय प्रभावको पहिचान र आँकलन गर्न के कस्ता

विधिहरु अपनाईएको हो प्रष्ट रुपमा लेखिनु पर्दछ । यसरी उल्लेख गरिएका विधिहरुले प्रतिवेदनको स्तरीयता मात्र पुष्टि नगरी प्रतिवेदन पुनरावलोकनकर्ता एवं निर्णयकर्तालाई पनि सहज हुनेछ । प्रतिवेदन तयार गर्दा अपनाइने विधिहरुलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी प्रस्तुत गर्न सकिनेछ ।

- क) प्रस्तावसँग सम्बन्धित प्रकाशित/अप्रकाशित सामाग्री/प्रतिवेदनको पुनरावलोकन
- ख) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको फोटो तथा नक्शाको अध्ययन तथा विश्लेषण
- ग) चेकलिष्ट/प्रश्नावलीको आधारमा तथ्याङ्क सङ्कलन/विश्लेषण
- घ) स्थलगत अवलोकन,
- ङ) नमूना (माटो, पानी आदि) सङ्कलन/विश्लेषण
- च) अन्य तथ्याङ्क विश्लेषण
- छ) प्रभाव पहिचान तथा आँकलन विधि
- ज) मस्यौदा प्रतिवेदन तयारी
- झ) सार्वजनिक सूचना, सूचना संप्रेषण र सुभाष सङ्कलन
- ञ) सुभाष समावेश गरी अन्तिम प्रतिवेदन तयारी

७. प्रस्तावसँग सम्बन्धित नीति, कानून, मापदण्ड तथा संस्था : कृषि क्षेत्रको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा आकर्षित हुने वा हुन सक्ने नीति, कार्यनीति, कानून, मापदण्ड तथा संस्थाको पुनरावलोकन र कार्यान्वयन हुने प्रस्तावको सन्दर्भमा उपरोक्त संरचनाहरुको सान्दर्भिकता उल्लेख गर्नु उपयुक्त हुनेछ । प्रस्तावको कार्यसूची स्वीकृत हुँदा उक्त कार्यसूचीमा कानूनी संरचनाहरु उल्लेख हुने हुनाले तिनलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी विश्लेषण गर्न सकिनेछ ।

- क) नीति, रणनीति तथा कार्यनीतिहरु : नेपाल सरकारले तय गरेका नीति, रणनीति तथा कार्यनीतिहरुको कार्यान्वयन हुने प्रस्तावसित के कस्तो (सकारात्मक वा नकारात्मक) सम्बन्ध देखिन्छ स्पष्ट खुलाउनु पर्दछ । प्रस्तावित आयोजना कृषि क्षेत्रका नीति तथा कार्यनीतिहरु अनुरूप छ वा छैन र कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित विभिन्न नीति एवं कार्यनीतिहरुले प्रस्ताव कार्यान्वयनमा टेवा पुऱ्याउँछन् वा बाधा अड्चन खडा गर्दछन् प्रष्ट्याउनु आवश्यक हुन्छ ।
- ख) कानून (ऐन तथा नियम) : प्रस्तावसँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने वातावरण सम्बन्धित राष्ट्रिय र नेपाल पक्षराष्ट्र भएका अन्तर्राष्ट्रिय कानूनहरुको पुनरावलोकन गरी प्रस्ताव कार्यान्वयनमा यस्ता कानूनहरुको के कस्तो (सकारात्मक/नकारात्मक) सम्बन्ध रहन्छ र प्रस्ताव कार्यान्वयनमा यस्ता कानूनहरु बाधक हुने/नहुने बारे स्पष्ट खुलाउनु पर्नेछ ।
- ग) मापदण्ड, निर्देशिका तथा दिग्दर्शन : प्रस्तावसँग सम्बन्धित मापदण्ड, निर्देशिका तथा दिग्दर्शनहरुको पुनरावलोकन गरी प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको भौतिक तथा रासायनिक वातावरण (हावा, पानी, माटो, ध्वनी आदि)मा प्रस्ताव कार्यान्वयन (निर्माण तथा संचालन)को क्रममा हुन सक्ने परिवर्तन र तिनको न्यूनीकरणका उपायहरु बारे उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- घ) प्रस्तावसँग सम्बन्धित संस्थाहरु : कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट अन्य क्षेत्र पनि प्रभावित हुन सक्दछन् । वातावरण बहु आयामीक (Multifaceted) र एकीकृत (Integrated) विषय भएकाले कृषि क्षेत्रको प्रस्ताव भए पनि अन्य निकायहरुको सहयोग र समन्वयमा कार्यान्वयन गर्नु पर्ने हुँदा यसबारे प्रतिवेदनमा स्पष्ट उल्लेख हुनु पर्दछ ।

द. विद्यमान वातावरणीय अवस्था : प्रस्ताव कार्यान्वयन क्षेत्रमा वातावरणका भौतिक, रासायनिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक पक्षहरूमा अनुकूल वा प्रतिकूल प्रभाव पर्न सक्ने भएकाले यस्ता प्रभावहरूको पहिचान र आँकलन हुनुपर्दछ । संलग्न तथ्याङ्कले यस्ता प्रभावहरूको सही पहिचान र आँकलन भए नभएको र प्रतिवेदनको गुणस्तर समेत जाहेर हुने भएकाले यस किसिमको अध्ययन गर्दा प्रस्ताव कार्यान्वयन क्षेत्रको आधारभूत तथ्याङ्क सङ्कलन गरी प्रतिवेदनमा समावेश हुनु पर्दछ ।

क) भौतिक-रासायनिक वातावरण : कार्यसूचीमा उल्लेख गरिएका भौतिक-रासायनिक वातावरणसँग सम्बन्धित विस्तृत विवरणहरू सकेसम्म परिमाणात्मक तथ्याङ्कको आधारमा दिनु पर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको भौगोलिक अवस्था, भू-संरचना, भूगर्भ, जलवायु, तापमान, वर्षा, जलाधार, माटो, भू-उपयोग, वायु, पानी र ध्वनी बारे वर्णन गर्नुको साथै तिनका अवस्था मापन सम्बन्धी मापदण्ड भएमा सो को पनि उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

ख) जैविक वातावरण : प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रमा पाईने सबै खाले जैविक अवयवहरू जस्तै वनको किसिम, प्राणी तथा वनस्पतिका प्रजाति र तिनको स्थिति (प्रचूर, दूर्लभ, संकटोत्पन्न, कानूनद्वारा संरक्षित वा लोपोन्मुख) खुलाउन पर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा रुख विरुवा हटाउनु पर्ने हुन्छ भने त्यस्ता वनस्पतिको पर्याप्त विवरण, प्रजाति, संख्या र काठको परिमाण पनि समावेश गर्नु पर्दछ । स्थानीय वासिन्दाले प्रयोग गरिरहेका प्राकृतिक स्रोतको किसिम र परिमाण पनि उल्लेख गर्नु पर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्र कुनै जलचर/स्थलचर प्राणी र वनस्पति विशेषको मुख्य वासस्थान हो वा होइन भन्ने खुलाई यस्ता प्राणी र वनस्पतिको संख्या र घनत्व उपयुक्त विधि प्रयोग गरी अनुमान गरिनु पर्दछ ।

ग) सामाजिक-आर्थिक वातावरण : देशको मुख्य आर्थिक आधार नै कृषि क्षेत्र भएकाले कृषि क्षेत्रको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा कृषि क्षेत्रसँग सम्बन्धित सामाजिक-आर्थिक वातावरणलाई विशेष ध्यान दिनु पर्दछ । सामाजिक-आर्थिक पक्षसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क सङ्कलन गर्दा जनसंख्या, जनजाति, बसोवासको प्रकृति, सामाजिक सेवा, पूर्वाधार, जनजीविका, आम्दानीका स्रोत र जीवनस्तर, स्वास्थ्यको स्थिति, लैङ्गिक सवालका बारे यथेष्ट जानकारी सङ्कलन गर्नु पर्दछ । यसका लागि उपयुक्त प्रश्नावली बनाई तथ्याङ्क सङ्कलन गर्नु पर्ने पनि हुन सक्दछ । कति विस्तृत र कति क्षेत्रमा तथ्याङ्क/जानकारी सङ्कलन गर्ने भन्ने बारे स्वीकृत भै सकेको कार्यसूचीलाई आधार मान्नु पर्ने हुन्छ ।

घ) सांस्कृतिक वातावरण : प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्र र वरपरका सांस्कृतिक सम्पदा, धार्मिक अनुष्ठान, ऐतिहासिक तथा पुरातात्विक महत्वका स्थल र स्थानीय जनताको रीति-रिवाज, धर्म र संस्कृतिका क्षेत्रमा सूचना सङ्कलन गर्नु पर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्र वातावरणीय दृष्टिले सम्वेदनशील छ वा सम्वेदनशील क्षेत्र नजिक पर्दछ भने सो पनि उल्लेख गर्नु पर्दछ । उपर्युक्त सङ्कलित तथ्याङ्कहरूलाई उपयुक्त शूत्रहरू मार्फत प्रशोधन/विश्लेषण गरी तालिका, ग्राफ, चित्र, आदिका रूपमा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।

९. प्रस्तावको विकल्प विश्लेषण : वातावरणीय मूल्याङ्कनले प्रस्तावको विकल्पको खोजी गर्दछ । प्रस्तावको कार्यान्वयन बाहेक अन्य विकल्प नभएको स्थितिमा पनि प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्ने अवधारणा भित्र रही साधारणतया ३ देखि ५ वटा विकल्पहरूको अध्ययन गरी प्रस्ताव गर्नु पर्दछ र प्रस्तावित विकल्पहरूको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने अनुकूल र प्रतिकूल प्रभावहरूको आँकलन गर्नुपर्दछ । प्रस्तावको डिजाइन, आयोजना-स्थल तथा त्यहाँको भू-वनोट, पर्यावरणीय प्रणालीको विविधता र प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अपनाईने प्रविधि, संचालन विधि, समय-तालिका, प्रयोग हुने कच्चा पदार्थलाई आधार मानी विकल्पहरूको विश्लेषण गर्नु पर्दछ । हरेक विकल्पको सकारात्मक तथा नकारात्मक पक्षहरूको विश्लेषण गरी उत्तम विकल्पको पहिचान हुनुपर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा र नगर्दाको अवस्थामा वातावरणमा पर्ने सक्ने प्रभावहरूको अध्ययन गरी अनुकूल र प्रतिकूल प्रभावहरूलाई निम्नानुसार प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।

विकल्पहरू	अनुकूल वातावरणीय प्रभाव	प्रतिकूल वातावरणीय प्रभाव
१		
२		
३		
४		
५		

१०. वातावरणमा पर्ने प्रभाव तथा संरक्षणका उपायहरू : वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची ५को बुँदा ४ अनुसार प्रस्तावको उत्तम विकल्पको कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभावहरूलाई निम्नानुसार वर्गीकरण गरी प्रभावको पहिचान, आँकलन तथा संवेदनशिलता बारे स्पष्ट गर्नु पर्दछ ।

प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभाव

क) सामाजिक-आर्थिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा पर्ने प्रभावहरू

१. मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभाव २. खेती योग्य जमीनको क्षय ३. वन जंगलको क्षय

४. सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक र धार्मिक मूल्य मान्यतामा हुने परिवर्तन ५. अन्य

ख) जैविक प्रभावहरू

१. जनसंख्या २. वनस्पति तथा जीवजन्तु ३. प्राकृतिक वासस्थान र समुदाय

ग) भौतिक प्रभावहरू

१. जमीन २. वायुमण्डल ३. पानी ४. ध्वनी ५. मानव निर्मित वस्तुहरू ६. अन्य

यसरी प्रस्तुत गर्दा प्रतिकूल प्रभावको साथै अनुकूल प्रभावहरूको पनि उल्लेख हुनु पर्दछ र प्रतिकूल प्रभावहरूको न्यूनीकरणमा बढी ध्यान दिनु पर्छ । प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट विद्यमान वातावरणीय अवस्थामा पर्ने जाने प्रभावहरूको अवधि, प्रकार र संवेदनशिलता सही रूपमा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । यसै गरी वातावरण संरक्षणका प्रत्यक्ष/अप्रत्यक्ष उपायहरूबाट हटाउन वा घटाउन सकिने वा हटाउन वा घटाउन नसकिने खालमा प्रभाव पहिचान एवं आँकलन गरी स्पष्ट उल्लेख गरिएको हुनुपर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट हुन सक्ने प्रभावको अनुमान गर्दा निम्न पक्षहरूमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ ।

- क) प्रभावको परिमाण : प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने प्रभावहरु परिवर्तन गर्न सकिने (*reversible*) र परिवर्तन गर्न नसकिने (*irreversible*) कुन प्रकारको हो स्पष्ट गरिनुको साथै प्रभावको संवेदनशिलता जाहेर हुने गरी प्रभावहरुको परिमाण खुलाउनु पर्दछ । साथै प्रभावहरु हटाउन सकिने खालका भए तिनलाई कुन हदसम्म हटाउन सकिन्छ स्पष्ट गरिनु पर्दछ ।
- ख) प्रभावको सीमा : प्रस्ताव कार्यान्वयन स्थल/क्षेत्रमा मात्र सिमित हुने प्रभावलाई स्थलगत वा स्थानीय र जलाधार तथा कृषि पर्यावरणीय क्षेत्र बाहिर पर्ने प्रभावलाई क्षेत्रीय स्तरको प्रभाव मान्न सकिन्छ । यस्तै कुनै प्रस्ताव राष्ट्रिय स्तर वा सीमापार सम्म पनि प्रभाव पार्ने खालको हुन्छ । प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट प्रभावित हुने भौगोलिक र आकाशीय (*Spatial*) क्षेत्रको पहिचान गरिनु पर्दछ ।
- ग) प्रभावको अवधि : वातावरणीय प्रभाव आवधिक प्रकृतिका हुने हुँदा प्रस्ताव कार्यान्वयनका विभिन्न चरणमा हुने प्रभावहरुको अवधि यकिन गरिनु पर्दछ । सामान्यतया आयोजना समाप्त भएको तीन देखि नौ वर्षसम्म रहने प्रभावलाई अल्पकालीन, दश देखि बीस वर्षसम्म रहने प्रभावलाई मध्यमकालीन र बीस वर्ष भन्दा बढी अवधिसम्म रहने प्रभावलाई दीर्घकालीन प्रभाव भनिन्छ ।

प्रस्ताव कार्यान्वयन क्षेत्रको भौतिक, रासायनिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक वातावरणमा अनुकूल र प्रतिकूल दुवै प्रकारका प्रभावहरु पर्न सक्ने हुँदा प्रस्तावको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि अनुकूल प्रभावलाई बढाउने र प्रतिकूल प्रभावहरुलाई हटाउने/घटाउने उपायहरुको पहिचान गरिनु पर्दछ । सबै किसिमका प्रभावहरुको संवेदनशिलता एकैनासको नहुने हुँदा यस्ता प्रभावहरुको प्रकृति हेरी प्राथमिकता निर्धारण गरिनु पर्दछ र प्राथमिकता अनुसार वातावरण संरक्षणका उपायहरु यकिन गरी प्रतिवेदनमा उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

१०.१ प्रस्तावको स्तर (Rank) निर्धारण गर्ने प्रणाली : राष्ट्रिय वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन निर्देशिका, २०५० अनुसार कुनै पनि प्रस्ताव (आयोजना)बाट वातावरणमा पर्न सक्ने विभिन्न प्रभावहरु बीच सापेक्षिक रुपमा तुलना गर्न सम्बन्धित आयोजनासँग सान्दर्भिक हुने मूल्याङ्कन ढाँचा तयार गरी यसमा सो आयोजना कार्यान्वयनका प्रभावहरुको परिमाण, सीमा र अवधि किटान गर्नु पर्दछ । यस्ता प्रभावहरुको परिमाणात्मक मूल्याङ्कनका लागि निम्नानुसार संख्यात्मक माप तयार गरी प्रयोग गर्नु पर्नेछ ।

	परिमाण	सीमा	अवधि
क)	उच्च/बृहद - ६०	क्षेत्रीय - ६०	दीर्घकालीन - २०
ख)	मध्यम - २०	स्थानीय - २०	मध्यम - १०
ग)	सामान्य - १०	स्थलगत - १०	अल्पकालीन - ५

उपर्युक्त तालिका अनुसार प्रभावको परिमाण, सीमा र अवधिका मानहरुको योग न्यूनतम २५ देखि अधिकतम १४० हुन सक्छ । आयोजनाका विभिन्न विकल्पहरु बीच तुलना गर्नका लागि हरेक विकल्पबाट पर्ने प्रभावलाई दिइएको अंक जोडिन्छ र कुनै विशेष प्रभाव उत्पन्न हुन सक्ने संभाव्यताको अंकले गुणा गरिन्छ । हरेक विकल्पहरुको अंकमान तुलना गरेर वातावरणमा सबैभन्दा बढी मात्रामा प्रभाव पार्ने विकल्प (बढी अंकमान भएको) छुट्याइन्छ ।

१०.२ अनुकूल प्रभाव अधिकतम गर्ने उपायहरु : प्रस्तावको सकारात्मक तथा अनुकूल प्रभावलाई अधिकतम गर्न अवलम्बन गर्नु पर्ने उपाय (वातावरण संरक्षणका) हरु उल्लेख गर्नु पर्दछ ।

१०.३ प्रतिकूल प्रभाव न्यून गर्ने उपायहरु : उल्लेख गरिएका प्रतिकूल प्रभावहरु मध्ये कुन कुन प्रभावहरु संवेदनशील छन् वर्गीकरण गरी प्राथमिकताका आधारमा प्रतिकूल प्रभावहरुलाई हटाउन वा न्यून गर्न पहिचान तथा आँकलन गरिएका उपायहरु प्रष्ट उल्लेख गर्नु पर्दछ । भौतिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक प्रभाव हटाउन यस्ता उपायहरुलाई प्रस्ताव कार्यान्वयनको निर्माण तथा संचालन कुन अवस्थामा लागू गरिने हो स्पष्ट गरिनु पर्दछ । प्रतिकूल प्रभावहरुलाई हटाउने वा न्यून गर्ने उपायहरु तीन प्रकारका छन् ।

क) क्षति पूर्ति (*Compensatory measures*) : कम गर्न वा हटाउन नसकिने खालका प्रतिकूल प्रभावहरुका हकमा क्षतिग्रस्त प्राकृतिक स्रोतहरुको पुनर्स्थापना, हटाईनु पर्ने वस्तीहरुको पुनर्वास र प्रभावित व्यक्तिलाई क्षतिपूर्ति दिने जस्ता उपायहरु कार्यान्वयन गर्न उपयुक्त कार्यक्रम समावेश हुनुपर्छ ।

ख) सुधारात्मक उपाय (*Corrective measures*) : प्रदुषण नियन्त्रण उपकरणहरुको जडान, प्रदुषित पानी उपचार गर्ने संयन्त्रको निर्माण र बाँध तथा तटवन्धमा माछाहरु आवात जावत गर्न सक्ने बाटो (*Fish ladder*) को निर्माण सुधारात्मक उपायहरु हुन् । यस्ता उपायहरुको स्वीकारयोग्य कार्यान्वयनका लागि उपयुक्त कार्यक्रम समावेश हुनुपर्छ ।

ग) प्रतिरोधात्मक उपाय (*Preventive measures*) : वातावरणमा प्रभाव देखिनु अगावै संभावित प्रभावहरु कम गर्न (*mitigation*) वा निर्मूल पार्न (*eradication*) प्रतिरोधात्मक उपायहरु (*Preventive measures*) को उपयोग गरिनु पर्ने भएकाले यस किसिमका कार्यक्रमहरु पहिचान गरी कार्यान्वयन गर्नु पर्दछ । यस अन्तर्गत जनचेतनामूलक तथा विभिन्न शैक्षिक (जस्तै स्वास्थ्य शिक्षा) कार्यक्रमहरु पर्दछन् ।

उपरोक्त वातावरण संरक्षणका उपायहरु कार्यान्वयन गर्ने (प्रस्तावक)को जिम्मेवारी समेत किटान हुने गरी निम्नानुसारको म्याट्रिक्समा प्रस्तुत गर्नु पर्नेछ ।

प्रस्तावका कार्यहरु	वातावरणीय प्रभाव	प्रभाव							संरक्षणका उपायहरु
		प्रत्यक्ष	अप्रत्यक्ष	अनुकूल	प्रतिकूल	परिमाण	सीमा	अवधि	

१०.४ प्रभाव अधिक वा न्यून गर्न उपायहरुको कार्यान्वयन तथा अनुमानित रकम : प्रस्ताव कार्यान्वयनको सिलसिलामा वातावरणमा पर्न सक्ने भनी प्रतिवेदनमा उल्लेख गरिएका अनुकूल प्रभावलाई अधिक गर्न र प्रतिकूल प्रभावलाई न्यून गर्न वा हटाउन प्रस्ताव गरिएका उपायहरुको कार्यान्वयनका लागि आर्थिक स्रोतको आवश्यकता पर्ने हुँदा सो को अनुमानित विवरण प्रतिवेदनमा उल्लेख हुनु पर्दछ । यसरी प्रस्ताव गरिएको रकम प्रस्तावकले नै व्यहोर्नु पर्नेछ । कुनै उपायहरु प्रस्तावकको क्षेत्रभित्र नपर्ने भनी उल्लेख भएको खण्डमा समेत अनुमानित रकम उल्लेख गर्नु आवश्यक हुन्छ । आयोजना डिजाइन गर्दा अनुकूल प्रभावलाई

अधिक र प्रतिकूल प्रभावलाई न्यून गर्न प्रस्तावित उपायहरूलाई प्रस्तावको निर्माण र सञ्चालनका चरणहरूसँग आवद्ध गरी कार्यान्वयन गरिनु पर्दछ । यसबाट प्रस्तावक स्वयंलाई कहिले, कहाँ र कसरी कुन कुन उपाय कार्यान्वयन गर्दा के कति रकम आवश्यकता पर्दछ भन्ने बारे पूर्ण जानकारी रहन्छ भने प्रतिवेदन पुनरावलोकन तथा निर्णय कर्ताहरूलाई आयोजना-चक्रको कुन कुन अवस्थामा के कस्ता उपायहरू के कति (पर्याप्त वा अपर्याप्त) रकम खर्च गरी कार्यान्वयन हुने प्रस्ताव गरिएको छ भन्ने अग्रिम जानकारी हुने हुँदा निर्णय प्रक्रिया सरल हुन्छ । उपरोक्त बमोजिमको विवरण निम्नानुसार तालिकामा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।

सि.नं.	वातावरण संरक्षणका उपायहरू	कार्यान्वयन हुने स्थान	कार्यान्वयन हुने समय	अनुमानित रकम	कार्यान्वयनको जिम्मेवारी

११. वातावरणीय अनुगमन :

११.१ वातावरणीय अनुगमनको उद्देश्य : कुनै पनि प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावहरूको अनुगमन निम्न उद्देश्य प्राप्तिका लागि गरिन्छ ।

- क) कानूनले तोकेको सीमा भन्दा बढी मात्रामा प्रभाव पर्न नदिन ।
- ख) प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भए अनुसार वातावरणीय प्रभाव कम गर्न अपनाइनु पर्ने उपाय कार्यान्वयन भए नभएको हेर्न ।
- ग) सम्भावित वातावरणीय क्षति बारे समयमै सचेत गराउन ।
- घ) पहिचान तथा आँकलन गरिएका प्रभावहरू वास्तविकतासँग कति नजिक छन् भन्ने जानकारी लिन ।

११.२ अनुगमनका प्रकारहरू : वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कनका लागि प्रस्ताव कार्यान्वयनका चरण अनुसार निम्नानुसार अनुगमन कार्य गर्नु पर्दछ ।

क) प्रारम्भिक अवस्थाको अनुगमन (*Baseline monitoring*) : अनुगमनको सिलसिलामा प्रारम्भिक अवस्थाको तुलनामा वातावरणीय पक्षहरूमा भएको परिवर्तन बारे थाहा पाउन प्रस्तावको निर्माण कार्य शुरु गर्नु अगावै निर्माण स्थल र वरपरका आधारभूत वातावरणीय पक्षहरूको सर्वेक्षण गरिनु पर्दछ ।

ख) प्रभाव अनुगमन (*Impact monitoring*) : प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा आएका परिवर्तनहरू पत्ता लगाउन आयोजना निर्माण र सञ्चालनको क्रममा आयोजना क्षेत्रको सामाजिक, आर्थिक, पर्यावरणीय लगायत जनस्वास्थ्य सम्बन्धी सूचकहरूको मूल्याङ्कन हुनु पर्दछ ।

ग) नियमपालनाको अनुगमन (*Compliance monitoring*) : यस अन्तर्गत प्रस्तावकबाट वातावरण संरक्षण सम्बन्धी निर्धारित मापदण्डहरूको पालना भए नभएको सुनिश्चित गर्न आवधिक वा निरन्तर अनुगमन गरी प्रदुषण लगायत वातावरणको गुणस्तर मापनका अन्य सूचकहरूको आधारमा अभिलेख राख्नु पर्दछ ।

- ११.३ वातावरणीय अनुगमनका सूचकहरू (*Indicators*) : प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको आधारभूत तथ्याङ्क, आँकलन/पहिचान गरिएका अनुकूल/प्रतिकूल प्रभाव एवं वातावरण संरक्षणका उपाय स्वरूप प्रस्तावकले पालना गर्नुपर्ने विषयवस्तु र तिनका प्रभावकारिताको अनुगमन गर्न उपयुक्त सूचकहरू प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएको हुनुपर्दछ । उदाहरणका लागि कृषि क्षेत्रको कुनै आयोजनाको प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा सो आयोजना कार्यान्वयन गर्दा जैविक विविधता, वनजंगल, माटोको गुण, भू-क्षय, जलाधार, जनस्वास्थ्य, आदिमा प्रभाव पर्न सक्ने हुँदा यस्ता पक्षहरूको अनुगमन हुने गरी उपयुक्त सूचकहरू छनौट गरी प्रतिवेदनमा समावेश गर्नुपर्दछ ।
- ११.४ अनुगमनको विधि : वातावरणीय अनुगमनका लागि प्रस्तुत प्रत्येक सूचक सम्बन्धी तथ्याङ्क कुन विधि/तरिकाबाट संकलन गर्ने हो प्रतिवेदनमा खुलाउनु पर्दछ र यस्ता विधिहरू भरपर्दो, सरल र कार्यरत जनशक्तिले अवलम्बन गर्न सक्ने खालको हुनुपर्दछ ।
- ११.५ अनुगमनको समय-तालिका : प्रस्तुत सूचकहरूको प्रकृति हेरी आयोजना निर्माण र संचालनका विभिन्न अवस्थासंग आवद्ध गरी अनुगमन कार्यको समय-तालिका उल्लेख गर्नु पर्दछ ।
- ११.६ अनुगमन गर्ने निकाय : वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ नियम १३ अनुसार वातावरणीय अनुगमन तथा मूल्याङ्कनका लागि सम्बन्धित निकाय जिम्मेवार हुने व्यवस्था छ । यस अर्थमा कृषि क्षेत्रका प्रस्तावको हकमा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले अनुगमन गर्दछ । प्रस्तावक आफैले पनि अनुगमन कार्य गरी प्रतिकूल प्रभावहरूलाई हटाउन वा न्यून गर्न सक्दछ । प्रतिवेदनमा कुन कुन सूचक सम्बन्धी अनुगमन क-कसले गर्ने भन्ने प्रष्ट खुलाउनु पर्नेछ । निरन्तर एवं पटक-पटक गरिनुपर्ने अनुगमन कार्य प्रस्तावक आफैले गरेमा प्रभाव न्यूनीकरण कार्य छिटो र किफायती हुन्छ ।
- ११.७ अनुगमनको लागि अनुमानित रकम (*Monitoring Cost*) : प्रस्ताव निर्माण र संचालनको समयमा प्रस्तुत सूचकका आधारमा अनुगमन कार्य गर्न आवश्यक रकम तथा स्रोत प्रतिवेदनमा खुलाउनु पर्दछ ।

माथि उल्लेखित विवरणहरूलाई निम्नानुसार म्याट्रिक्सको रूपमा प्रस्तुत गर्दा बुझ्न सरल हुनेछ ।

सि.नं.	अनुगमनका सूचकहरू	विधि	स्थान	समय	जिम्मेवार निकाय

१२. निष्कर्ष तथा सुझाव : प्रतिवेदनको अन्तिम अध्यायमा निष्कर्ष तथा सुझाव प्रस्तुत गर्नु पर्दछ ।

१२.१ अध्ययनको निष्कर्ष : वातावरण संरक्षणका उपायहरू र वातावरणीय अनुगमनको कार्यान्वयनको पक्षमा प्रस्तावकको प्रतिबद्धता तथा अन्य अध्ययनको आवश्यकता पर्ने नपर्ने बारे निष्कर्षमा स्पष्ट खुलाउनु पर्नेछ ।

१२.२ सुभाब : प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन तयार गर्दा प्रस्तावकले परामर्शदाताको सहयोग लिएको भए पनि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ अनुसार प्रस्तावकको जिम्मेवारीमा प्रतिवेदन तयार भई स्वीकृतिका लागि पेश हुनु पर्दछ र प्रतिवेदनमा परामर्शदाताको सुभाब हैन, प्रस्तावकको प्रतिवद्धता जाहेर हुनु पर्दछ । प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अन्य संस्था वा निकायबाट के कस्तो सहयोगको आवश्यकता पर्ने हो सो स्पष्ट उल्लेख गर्नु पर्नेछ । प्रस्ताव कार्यान्वयनमा कुनै नीति, कानून वा मापदण्डले बाधा पुऱ्याउने अवस्था आएमा त्यस्ता बाधालाई कसरी फुकाउन सकिन्छ भन्ने बारेमा राय दिन सकिनेछ । साथै प्रतिवेदनमा नसमेटिएको तर थप अध्ययन आवश्यक पर्न सक्ने अवस्था महसुस भएमा सो पनि सुभाबको रूपमा उल्लेख गर्न सकिनेछ ।

१३. सन्दर्भ सामग्री : प्रारम्भिक वातावरण परीक्षण प्रतिवेदनको मूल पाठमा उद्धृत गरिएका सन्दर्भ सामग्रीहरूलाई निम्नानुसार क्रममा प्रस्तुत गर्नु पर्नेछ ।

- क) लेखकको नाम तथा प्रकाशन मिति (वर्ष),
- ख) उद्धृत गरिएका सामग्रीको शीर्षक तथा सामग्री भएको प्रकाशनको नाम,
- ग) खण्ड, अंक, पृष्ठ र
- घ) प्रकाशक

१४. अनुसूचीहरू : निम्न प्रकारका सामग्रीहरू अनुसूचीमा राख्नु पर्नेछ ।

- क) प्रस्तावसँग सम्बन्धित नक्शा, फोटो, चार्ट, चित्र आदि ।
- ख) विद्यमान वातावरणीय अवस्था (भौतिक, रासायनिक, जैविक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक) सँग सम्बन्धी तथ्याङ्कहरू ।
- ग) प्रतिवेदन स्वीकृतिका लागि समावेश हुनुपर्ने (३.३ मा उल्लेखित) कागजपत्रहरू
- घ) प्रतिवेदन तयार गर्दा सम्पर्क गरिएका संस्था वा व्यक्तिको नाम र ठेगाना
- ङ) अन्य कुराहरू

३.३ स्वीकृतिकालागि प्रतिवेदनमा समावेश हुनुपर्ने सामग्रीहरू

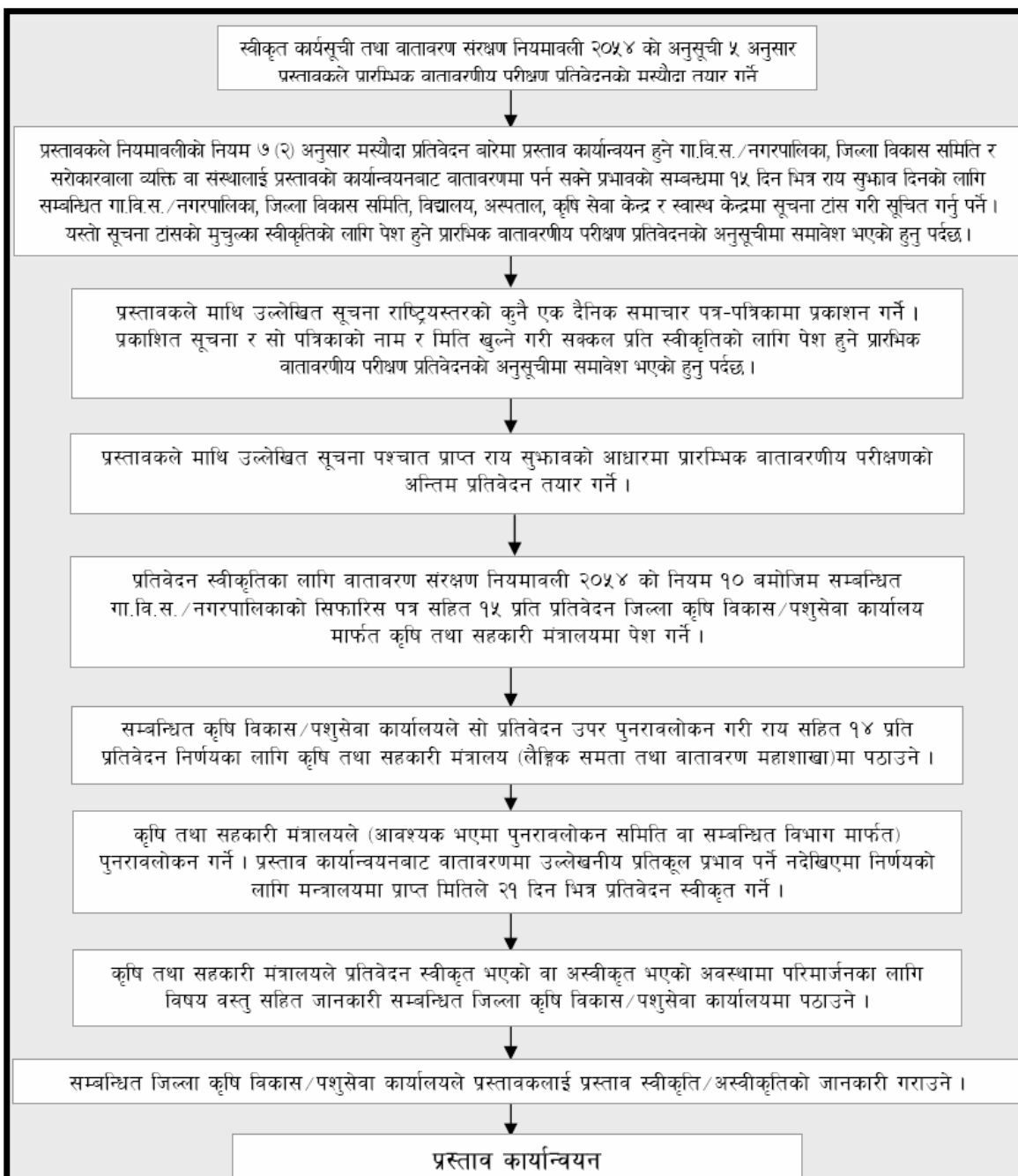
प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको प्रक्रिया नियम संगत भएको छ भनी पुष्टी गर्ने निम्न कागजपत्रहरू अनुसूचीमा राख्नुपर्नेछ ।

- क) वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७(२) अनुसार प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने गाउँ विकास समिति, नगरपालिका, जिल्ला विकास समिति,, जिल्ला कृषि विकास/पशु सेवा कार्यालय, कृषि/पशु सेवा केन्द्र, विद्यालय, अस्पताल/स्वास्थ्य केन्द्र, आदि स्थानहरूमा सूचना टाँस गरेको मुचुल्काको प्रति ।
- ख) वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७(२) अनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन वारेमा राष्ट्रिय दैनिक समाचारपत्रमा प्रकाशन गरिएको १५ दिने सूचनाको प्रतिलिपि (सक्कल प्रति कुनै एक प्रतिवेदनमा समावेश भएको हुनुपर्नेछ) ।
- ग) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने सम्बन्धित गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको सिफारिस पत्रको प्रति (सक्कल प्रति कुनै एक प्रतिवेदनमा समावेश भएको हुनुपर्ने) ।

स्वीकृतिका लागि उपर्युक्त कागजपत्रहरू समावेश गरी तयार गरिएको अन्तिम रूपको पन्ध्र प्रति प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन पेश गर्नुपर्दछ । सम्पूर्ण कागजपत्रहरू समावेश नभएको प्रतिवेदन स्वीकृतिको कारवाहीका लागि योग्य हुँदैन ।

३.४ प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको स्वीकृति प्रक्रिया

कृषि क्षेत्रको प्रस्तावसँग सम्बन्धित प्रतिवेदन कृषि तथा सहकारी मन्त्रालय अन्तर्गतका जिल्ला स्थित कार्यालय मार्फत पेश गरिनु पर्दछ । यसरी पेश हुन आएको प्रतिवेदन सम्बन्धित जिल्ला स्थित कार्यालयले पुनरावलोकन गरी आफ्नो सकारात्मक वा नकारात्मक राय सहित कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयमा पेश गर्नेछ । वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४को नियम ११ अनुसार कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयले स्वीकृतिका लागि पेश भएका प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको पुनरावलोकन एवं मूल्याङ्कन गरी प्रस्तावकलाई प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न स्वीकृति दिन सक्दछ । प्रतिवेदन स्वीकृत भएको व्यहोरा कृषि तथा सहकारी मन्त्रालयलबाट सम्बन्धित विभाग र जिल्ला स्थित कार्यालय मार्फत प्रस्तावकलाई अवगत गराईए पछि मात्र प्रस्तावकले प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न पाउनेछ । प्रतिवेदन तयारी र स्वीकृतिको प्रक्रिया निम्न चार्टबाट बुझ्न सकिन्छ ।

परिशिष्ट-१

परिशिष्ट-१

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को अनुसूची १ औ र अ: अनुसार कृषि क्षेत्रसंग सम्बन्धित प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण गर्नुपर्ने प्रस्तावहरु

(औ) कृषि क्षेत्र

१. पहाडमा १ हेक्टर सम्म र तराईमा ५ हेक्टर सम्म राष्ट्रिय वन फडानी गरी कृषिको लागि प्रयोग गर्ने ।
 २. निर्माण सम्बन्धी देहायको काम गर्ने ।
 - क) ३०,००० वटा भन्दा बढी पंक्षी जाति पाल्नको लागि निर्माण कार्य गर्ने ।
 - ख) १,००० वटा भन्दा बढी ठूला चौपायाहरु पाल्नको लागि निर्माण कार्य गर्ने ।
 - ग) ५,००० वटा भन्दा बढी साना चौपायाहरु (भेडा, बाख्रा) पाल्नको लागि निर्माण कार्य गर्ने ।
 - घ) महानगरपालिका र उपमहानगरपालिका क्षेत्र अन्तर्गत तराईमा १ हेक्टर भन्दा बढी तथा अन्य ठाउँमा ०.५ हेक्टर भन्दा बढी क्षेत्रमा कृषि थोक बजार स्थापना गर्ने ।
 - ङ) इजाजत प्राप्त बधशाला निर्माण गर्ने ।
 ३. म्याद नाघेका विषादीको (सूचित विषादीहरुको हकमा मात्र) भण्डारण तथा विसर्जन गर्ने ।
 ४. रासायनिक मल (इनअर्गानिक फर्टिलाईजर) र रासायनिक विषादी (इनअर्गानिक पेस्टिसाईट) उत्पादन, संश्लेषण (फर्मुलेसन), रिप्याकेजिङ्ग, भण्डारण तथा डिस्पोजल गर्ने ।
 ५. केमिकल फर्टिलाईजर (ब्लेण्डिङ्ग) तथा कीटनासक पदार्थ (ब्लेण्डिङ्ग) उत्पादन गर्ने उद्योग स्थापना गर्ने ।
- (अ:) माथि उल्लेखित र सो भन्दा कमस्तरका प्रस्तावहरु तथा वातावरण संरक्षण नियमावली-२०५४ को अनुसूची-२ मा उल्लेखित प्रस्तावहरु भन्दा कमस्तरका प्रस्तावहरु बाहेक पांच करोड रुपैयाँ देखि पच्चीस करोड रुपैयाँ सम्म लागत लाग्ने कुनै विकास कार्य, भौतिक क्रियाकलाप वा भू-उपभोग परिवर्तन गर्ने कुनै योजना, आयोजना वा कार्यक्रम संचालन गर्ने ।

परिशिष्ट-२

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४को अनुसूची ३ अनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षणको कार्यसूचीको ढाँचा

१. प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना
२. प्रस्तावको
 - क) सामान्य परिचय
 - ख) प्रस्तावको सान्दर्भिकता
३. प्रतिवेदन तयार गर्दा अपनाउनु पर्ने विधि
४. प्रतिवेदन तयार गर्दा विचार गर्नुपर्ने नीति, ऐन, नियम तथा निर्देशिका
५. प्रतिवेदन तयार गर्दा लाग्ने
 - क) समय
 - ख) अनुमानित बजेट
६. पहिलो संशोधनबाट हटाइएको ।
७. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने खास प्रभाव
 - क) सामाजिक - आर्थिक तथा सांस्कृतिक
 - ख) भौतिक
 - ग) रासायनिक
 - घ) जैविक
८. प्रस्ताव कार्यान्वयनका विकल्पहरु
 - क) डिजाइन
 - ख) आयोजना स्थल
 - ग) प्रविधि र सञ्चालन विधि, समय तालिका, प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ
 - घ) अन्य कुराहरु
९. प्रस्तावको कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्ने प्रभावको रोकथामका कुराहरु
१०. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अनुगमन गर्नुपर्ने कुराहरु
११. अन्य आवश्यक कुराहरु

परिशिष्ट-३

सिफारिसको ढाँचा

(सिफारिस दिने कार्यालयले आफ्नो प्याडमा लेख्ने)

विषय : प्रस्ताव कार्यान्वयनको सिफारिस बारे

उपर्युक्त विषयमा (जिल्लाको नाम) को गाउँ विकास समिति/नगरपालिकाको वडा नं. पूर्व....., पश्चिम....., उत्तर....., र दक्षिण..... भित्र कार्यान्वयन गर्न प्रस्ताव गरिएको (प्रस्तावको नाम) ले यस क्षेत्रको भौतिक, जैविक, सामाजिक-आर्थिक तथा सांस्कृतिक वातावरणमा उल्लेखनीय अनुकूल/प्रतिकूल प्रभाव पार्ने/नपार्ने तथा यस प्रकारको प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट यस क्षेत्रको विकास र आर्थिक क्षेत्रमा उल्लेखनीय टेवा पुऱ्याउने/नपुऱ्याउने हुँदा यस प्रकारको प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न यस गाउँ विकास समिति/नगरपालिकाको तर्फबाट सिफारिस गरिएको छ/छैन ।

.....
पदाधिकारीको दस्तखत

नाम:

पद:

परिशिष्ट-४

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४को अनुसूची ५ अनुसार प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण सम्बन्धी प्रतिवेदन तयार गर्दा खुलाउनु पर्ने कुराहरु

१. प्रतिवेदन तयार गर्ने व्यक्ति वा संस्थाको नाम र ठेगाना
२. प्रस्तावको सारांश : प्रस्ताव कार्यान्वयनबाट वातावरणमा पर्न सक्ने प्रभावका सम्बन्धमा देहायका कुराहरु संक्षेपमा उल्लेख गर्ने ।
 - क) प्रस्तावको उद्देश्य
 - ख) भू-उपयोगमा पर्ने असर
 - ग) वातावरणमा पर्ने प्रतिकूल प्रभाव, मानव जीवनमा पर्ने असर, जनसंख्याको चाप
 - घ) स्थानीय चीज वस्तुमा हुने क्षति
 - ङ) अन्य आवश्यक कुराहरु
३. प्रस्तावको सम्बन्धमा देहायका कुरा प्रष्ट खुलाउनु पर्ने
 - क) प्रस्तावको किसिम
 - १) प्रशोधन गर्ने २) उत्पादन गर्ने ३) जडान गर्ने ४) सर्भिस डेलिभरी ५) अन्य
 - ख) डेलिभरी गर्ने भए के कस्तो वस्तु डेलिभरी गर्ने
 - ग) प्रस्तावको
 - १) जडान क्षमता २) प्रतिदिन वा प्रति वर्ष कति घण्टा सञ्चालन हुने
 - घ) प्रयोग गरिने सामग्री (परिमाण र वर्ष उल्लेख गर्ने)
 - ङ) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुँदा निष्कासन हुने (कति समय सञ्चालन हुँदा कति परिमाणमा निष्कासन हुने हो खुलाउनु पर्ने)
 - १) ठोस २) तरल ३) हावा ४) ग्याँस ५) ध्वनी ६) धूलो ७) अन्य
 - च) प्रयोग हुने उर्जाको
 - १) किसिम २) स्रोत ३) खपत हुने परिमाण (प्रति घण्टा, दिन र वर्षमा)
 - छ) जनशक्तिको आवश्यकता कति पर्ने
 - ज) प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्न आवश्यक पर्ने
 - १) कूल पूँजी २) चालु पूँजी ३) जमीनको क्षेत्रफल
 - ४) भवन र तिनका किसिम ५) मेसिनरी औजार ६) अन्य
 - झ) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको विस्तृत विवरण
 - १) नक्शा २) सो क्षेत्र वरिपरिको जनसङ्ख्या र वसोवासको स्थिति
 - ३) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने क्षेत्रको आसपासमा कुनै सम्बेदनशील चीज वा वस्तु रहेको भए त्यस्ता चीज वस्तुको विवरण ४) हालको स्थिति
 - ५) पानीको स्रोत ६) फोहोरमैला फ्याक्ने वा प्रशोधन गर्ने व्यवस्था
 - ७) प्रस्ताव कार्यान्वयन हुने ठाउँमा आवत जावत गर्ने बाटो ।
 - ञ) उत्पादन प्रक्रिया
 - ट) प्रविधिको विवरण
 - ठ) अन्य आवश्यक कुराहरु
४. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभाव
 - क) सामाजिक, आर्थिक र सांस्कृतिक क्षेत्रमा पर्ने प्रभाव

- १) मानव स्वास्थ्यमा पर्ने प्रभाव २) खेतीयोग्य जमीनको क्षय ३) वन जंगलको क्षय
४) सामाजिक, सांस्कृतिक र धार्मिक मूल्य मान्यतामा हुने परिवर्तन ५) अन्य
- ख) जैविक प्रभावहरू
१) जनसंख्या २) वनस्पति तथा जीवजन्तु ३) प्राकृतिक वासस्थान र समुदाय
- ग) भौतिक प्रभावहरू
१) जमीन २) वायुमण्डल ३) पानी ४) ध्वनी ५) मानव निर्मित वस्तुहरू ६) अन्य

५. प्रस्ताव कार्यान्वयनका विकल्पहरू

- क) डिजाइन
ख) आयोजनास्थल
ग) प्रक्रिया, समय तालिका
घ) प्रयोग हुने कच्चा पदार्थ
ङ) अन्य कुराहरू

६. प्रस्तावको कार्यान्वयन गर्दा वातावरणमा पर्ने प्रभावलाई कम वा रोकथाम गर्ने उपायहरू

७. प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा अनुगमन गर्नु पर्ने कुराहरू

८. अन्य आवश्यक कुराहरू

द्रष्टव्य: प्रतिवेदन तयार गर्दा आवश्यकता अनुसार तथ्याङ्क, नक्शा, चित्र, तालिका, चार्ट, ग्राफ आदि संलग्न गर्नु पर्नेछ ।

परिशिष्ट-५

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४को नियम ७(२) अनुसार सूचना-टाँसेको मुचुल्काको ढाँचा

श्री (व्यक्तिको नाम) ले निम्नानुसारको सूचना
यस (कार्यालयको नाम) कार्यालयको सूचना पाटीमा
टाँसेको व्यहोरा प्रमाणित गरिन्छ ।

प्रस्तावकको नाम :

प्रमाणित गर्ने

प्रस्तावको नाम :

मस्यौदा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा राय सुझावको लागि सार्वजनिक सूचना

..... (जिल्लाको नाम)... को (गा.वि.सा/न.पा.को नाम).....गाउँ विकास समिति /नगरपालिकाको वडा नं. मा कार्यान्वयन गर्न प्रस्ताव गरिएको (प्रस्तावको नाम) को प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको मस्यौदा नेपाल सरकारबाट स्वीकृत कार्यसूची अनुसार तयार भएको छ । उक्त प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरण तथा स्थानीय वासिन्दामा पर्न सक्ने प्रभाव तथा सो मस्यौदा प्रतिवेदनमा राय सुझाव भए १५ (पन्ध्र) दिनभित्र निम्न ठेगानामा आई पुग्ने गरी उपलब्ध गराई दिन हुनको लागि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७ (२) अनुसार यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ । यसै वमोजिमको राय सुझाव सम्बन्धित मन्त्रालयलाई पनि पठाउन सकिने छ । उक्त प्रस्तावको मस्यौदा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन अध्ययन गर्न वा आफैले उतार गरी लैजानको लागि (प्रतिवेदन राखिएको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको कार्यालय, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, विद्यालय, कृषि केन्द्र, अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्रको नाम) तथा प्रस्तावकको कार्यालयमा राखिएको व्यहोरा अनुरोध गरिन्छ ।

राय सुझाव पठाउने ठेगाना

प्रस्तावकको नाम :

ठेगाना :

फ्याक्स नं. :

टेलिफोन नं.:

ई-मेल :

सूचना टाँसेको प्रमाणित गर्ने

कर्मचारीको नाम :

कार्यालयको नाम :

मिति :

पद :

कार्यालयको छाप :

परिशिष्ट-६

वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४को नियम ७(२) अनुसार सूचनाको ढाँचा

प्रस्तावकको नाम :

प्रस्तावको नाम :

मस्यौदा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनमा राय सुझावको लागि

सार्वजनिक सूचना

(प्रथम पटक प्रकाशित मिति:.....)

..... (जिल्लाको नाम)को(गा.वि.सा/न.पा.को नाम)..... गाउँ विकास समिति /नगरपालिकाको वडा नं. मा कार्यान्वयन गर्न प्रस्ताव गरिएको (प्रस्तावको नाम)को प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदनको मस्यौदा नेपाल सरकारकबाट स्वीकृत कार्यसूची अनुसार तयार भएको छ । उक्त प्रस्ताव कार्यान्वयन गर्दा वातावरण तथा स्थानीय वासिन्दामा पर्न सक्ने प्रभाव तथा सो मस्यौदा प्रतिवेदनमा राय सुझाव भए यो सूचना (पत्रिकाको नाम) राष्ट्रिय दैनिकमा पहिलो पल्ट प्रकाशन भएको मितिले १५ (पन्ध्र) दिनभित्र निम्न ठेगानामा आई पुग्ने गरी उपलब्ध गराई दिन हुनको लागि वातावरण संरक्षण नियमावली, २०५४ को नियम ७ (२) अनुसार यो सूचना प्रकाशन गरिएको छ । यसै वमोजिमको राय सुझाव सम्बन्धित मन्त्रालयलाई पनि पठाउन सकिने छ ।

उक्त प्रस्तावको मस्यौदा प्रारम्भिक वातावरणीय परीक्षण प्रतिवेदन अध्ययन गर्न वा आफैले उतार गरी लैजानको लागि (प्रतिवेदन राखिएको गाउँ विकास समिति वा नगरपालिकाको कार्यालय, जिल्ला विकास समितिको कार्यालय, विद्यालय, कृषि केन्द्र, अस्पताल, स्वास्थ्य केन्द्रको नाम) तथा प्रस्तावकको कार्यालयमा राखिएको व्यहोरा अनुरोध गरिन्छ ।

राय सुझाव पठाउने ठेगाना

प्रस्तावकको नाम :

ठेगाना :

फ्याक्स नं. :

टेलिफोन नं.:

ई-मेल :